

УП: Український правопис. – К., 1993.

Terlak Zenoviy. Augmentative nouns with the suffix -ищ(е) in the aspect of codification of the grammatical norm. *Gender differentiation of augmentatives with the suffix –ищ(е) was considered in the aspect of codification of the grammatical norm. The conclusion was made that the use of nouns of masculine or feminine gender in the meaning of neuter gender is colloquial – not literary – in modern Ukrainian language.*

Key words: *augmentative nouns, grammatical category of gender, grammatical norm.*

Шимків Надія (Тернопіль)

РОЛЬ ЕПІТЕТІВ У ФОРМУВАННІ КОНЦЕПТУ СЛОВО В ПОЕЗІЇ ПРЕДСТАВНИКІВ “ПРАЗЬКОЇ ШКОЛИ”

Стаття присвячена висвітленню ролі епітетів у реалізації концепту слово в ліриці поетів “Празької школи”. Розглянуто художні означення, які належать до різних лексико-семантичних груп і виражають позитивну чи негативну оцінку.

Ключові слова: *епітет, концепт, поняття, концептуальний аналіз.*

Упродовж останніх десятиліть у сучасному мовознавстві актуальними стають проблеми, пов’язані з когнітивною лінгвістикою, основним терміном якої вчені справедливо вважають концепт. “Ще до ознайомлення з мовою людина певною мірою ознайомлюється зі світом, пізнає його; завдяки відомим каналам почуттєвого сприйняття світу вона володіє певною інформацією про світ, розрізняє і ототожнює об’єкти свого пізнання. Засвоєння будь-якої нової інформації про світ здійснюється кожним індивідом на базі тієї мови, якою він уже володіє. Створена таким чином система інформації про світ і є сконструйована ним концептуальна система певних

уявленнь людини про світ” [Кубрякова:91]. Найчастіше концепт визначають як “згусток культури” у свідомості людини.

Термін “концепт” походить із латинського *conceptus* і означає “думка”, “поняття”. “Короткий словник когнітивних термінів” за редакцією О. Кубрякової містить дефініцію, згідно з якою, “концепт (*concept*, *konzept*) – термін, який служить для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; оперативна змістова одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної в людській психіці. Поняття концепту всієї картини світу відповідає уявленню про ті смисли, якими оперує людина в процесах мислення і які відображають зміст досвіду й знання, зміст результатів усієї людської діяльності і процесів пізнання світу у вигляді деяких “квантів” знання” [Кубрякова: 90].

Концепти можуть бути реалізовані одним словом (прості), певним словосполученням чи реченням (складні). Вони по-різному групуються і по-різному вербалізуються в різних мовах, виявляючи тісну залежність від власне лінгвальних, прагматичних і культурологічних факторів.

Дослідження поетичної мови як засобу духовно-практичного пізнання світу у вітчизняній філології започаткував О. Потебня у фундаментальних працях із теорії словесності. На особливу увагу заслуговує його ідея символічності поетичного слова, у світлі якої художнє слово трактується як двопланове. З одного боку, воно співвідноситься з лексичною системою мови й матеріально збігається з її елементами, а з іншого, його поетична форма, внутрішній зміст і художній смисл зумовлені символічною структурою конкретного твору.

У лінгвістичних працях кінця XX – початку XXI століття ключові концепти культури докладно вивчають такі відомі дослідники, як: А. Вербицька, В. Кононенко, О. Кубрякова, Л. Лисиченко, Ю. Лотман, О. Селіванова, Ю. Степанов, В. Ужченко, В. Телія та ін. Найдокладніше, на нашу думку, зміст концепта розкриває Ю. Степанов. Учений виділяє у його структурі головний, додатковий і глибинний рівні. Головний рівень лежить на поверхні і є зрозумілим

усім носіям мови. На цьому рівні концепт входить у структуру спілкування. Єдиною умовою при цьому є володіння індивідом мовою певної культури. Два наступні рівні є пасивними для пересічних носіїв. Зокрема, додатковий рівень відкривається тільки для певних соціальних груп і виявляється саме у спілкуванні членів цієї групи між собою, оскільки для них актуалізуються “історичні”, пасивні для інших груп ознаки концепта. Глибинний рівень, який Ю. Степанов співвідносить із внутрішньою формою, пересічні носії мови переважно не вловлюють, його відкривають тільки спеціалісти (філологи, етнографи та ін.), оскільки на цьому рівні закладено буквальний смисл слова, терміна, звичаю. Цей рівень охоплює ядерні смисли слів, які впродовж тривалого часу обростали додатковими характеристиками, завдяки співвідношенню між ядерними і різними розширювальними смислами слів [Степанов: 48].

Цілісний опис концепту пов’язаний з проблемою розмежування цього терміна з такими як поняття, значення, сема, денотат тощо. Доведено, що семантичний аналіз (СА) і концептуальний (КА) стосуються різних об’єктів дослідження і відповідних завдань. Якщо семантичний аналіз пов’язаний із поясненням значення слова, то концептуальний спрямований на знання про світ. Тому об’єктом СА є значення слова, а об’єктом КА – знання, інформація про предмет. “Одним із шляхів розкриття смислу концепту, - зауважує В. Кононенко, - є осмислення його внутрішньої форми, а через неї пізнання його місця в ланцюжку таких співвідношень, як слово - поняття – образ - символ” [Кононенко: 248].

Ліричний твір містить наслідки особистого авторського сприйняття, які фіксуються в концептах, що визначають композиційну структуру тексту, набір необхідних стилістичних прийомів, засобів. Особливу роль при цьому відіграють тропи, зокрема епітети, функціонування яких значною мірою зумовлене поетичним баченням світу. Саме епітетні конструкції дають можливість проникати в сутність зображуваних явищ. Навіть у поетичному творі означення часто виражені узуальними лексичними одиницями, однак, незважаючи на це, епітети в художньому контексті здатні постійно набувати нового, несподіваного, оригінального смислу. У певній концептосистемі такі лексичні конкретизатори

вербалізують досвідні знання про світ, розкривають механізм виникнення асоціацій. Якщо концепт – об'єкт “ідеального” світу, то епітет розглядають як засіб оформлення реальності.

Мова є однією з істотних домінант будь-якої нації, генетичним кодом, в якому зберігається культурно-історична інформація, важлива для формування національної свідомості. Словесна творчість – це сфера, у якій виразно виявляють себе творчі й естетичні можливості мовного спілкування, особливості національного менталітету. З цього погляду художня мова поетів “Працької школи” демонструє багатий і цікавий матеріал для її дослідження в лінгвокультурологічному аспекті. Важливо наголосити на тому, що літературознавці постійно вказують на наповнення творів “пражан” духовними концептуальними образами з авторськими естетичними оцінками.

Одне з головних місць у ліриці “пражан” посідає концепт *слово*. І це не випадково. Адже у Ю. Дарагана, Є. Маланюка та ін. поразка визвольних змагань викликала не лише болісні переживання, але й поглибила в них дух непокори і спротиву. Позбувшись мілітарної можливості боротися за свою державу, вони обирають своєю зброєю слово. Незадовго до смерті, повертаючись подумки у ті далекі роки, Є. Маланюк зазначав: “Як у середньовіччі філософія була служницею теології, так поезія в нас була служницею національної справи”[Куценко: 136].

Мета нашої статті полягає в тому, щоб з'ясувати роль епітетів у формуванні й вираженні смислової структури концепту слово, виявленої в досліджуваних поетичних текстах. Це дасть можливість пізнати й зрозуміти дух часу, думки та прагнення поетів, які жили і творили між двома світовими війнами.

Відомо, що сукупність знань про певний предмет у різних людей не однакова. Вона залежить від їх освіти, професії, життєвого досвіду тощо. Так в уявленні більшості людей *слово* – це насамперед назва певного предмета або явища об'єктивного світу, важливий засіб викладу думки, мовного спілкування.

Мовознавці визначають слово з позиції єдності його звукової, морфемної будови і семантики (лексичної та граматичної), розглядаючи його як цілісну лінгвальну одиницю, яка виражає поняття про предмети, явища, процеси, їхні

ознаки, зв'язки та відношення між ними, а також домінує конкретні предмети, явища, процеси та їх ознаки. У слові закріплюються результати пізнавальної діяльності людини, тобто виникнення понять, уявлень [Єрмоленко: 166].

Літературознавці вважають слово одиницею звукової, ритмічної, синтаксичної, семантичної організації тексту, що особливо яскраво простежується у поетичних творах (алітерація, ритм, інверсія та ін.). У мові художньої літератури вони звертають увагу на “ключові” слова, яким властива відносно висока частотність уживання в текстах певного автора [Гром'як: 644].

Словом ще називають прилюдний виступ, промову, а також один із жанрів літературного твору у формі ораторської розповіді. Проте найчастіше його ототожнюють з мовленням.

Концепт *слово* у ліриці поетів “Празької школи” ґрунтується на полісемантичності відповідної лексеми і реалізується в ряді її узуальних значень. Для виявлення смислової структури концепта *слово* у поетичних текстах “пражан” важливо простежити його сполучуваність з епітетами з властивою для них денотативною семантикою та емотивно-оцінними позитивними чи негативними конотаціями.

Одним із основних концептуальних значень *слова* є його сакральний зміст. Невипадково слово трактується як найдавніший і найтаємничіший символ людства. Тому в різних релігіях світу, зокрема у християнстві, поширена думка про його божественне походження. У Євангелії від Івана записано: “На початку було Слово, а Слово в Бога Було, і Бог було Слово” [Новий Заповіт: 128]. Крім того, Ісуса Христа іменували “Словом”, “Словом життя”. Біблія та християнська мораль посідають у творчості Ю. Клена, Ю. Липи, Л. Мосендза значне місце, тому слово у їх текстах наділене божественною природою, на що вказують відповідні художні означення. “*Де стану, - Божі вістовці Кладуть у душу слово Боже!*” [Липа: 54], “*Бо Слово Боже промовляє в вічних книгах: - Убивціє душ – забий! То справедливість*” [Липа: 35].

До Божого Слова як першооснови, творчої сили звертаються у поезіях Ю. Липа, О. Лятуринська. Таке розуміння слова виявляють епітетні конструкції: “*О, Магіко*

прапервісних, встворчих слів! Та ти незнана із смертельників нікому, відкрита тільки Тому, Хто світи створив – Всевидючому Оку, Богу Пресвятому!”[Лятуринська: 336]. Ю. Липа наголошує на вагомості слова, сповненої високої духовності, праведності, у діяльності людей, які покликані працювати для майбутнього України: *“Де ви, де ви, земель наших пуритани, Де Ти, Слово, втілене в людях Із гострим, із ясним зором?”*[Липа: 7].

У поезії Ю. Липи “Сон про ярмарок” простежуємо зв’язки *слова* з поняттями, що доповнюють, розширюють уявлення про нього як про найвищу духовність, значущу сутність людського буття: *“І я почув, як в ярмарку лихому Заговорив хтось тихо і без грому. То Важне Слово Розлилось, як злива, То Важне Слово розцвіло щасливо: Покиньте все, що є мале й нужденне, Покиньте все, ви створені для мене; І з вас знаряддя вибере Найвищий, Тож зрійте душами, готові станьте в тиші, Бо ось приходить – простір і надія, Що тут не ярмарок, а Сили дух повіяв”* [Липа: 79].

У поетів “Празької школи” лексема *слово* сполучається з такими художніми означеннями, часто метафоричними, які конотують позитивну оцінність, характеризують його вплив, здатність пробуджувати глибокі, світлі й сильні почуття: *“І пестоці, і юний гридень, Рожеві хвилі мрійних слів, Що линуть на далекий південь Слідами золотих підків”* [Дараган: 62], *“І ми їх даємо не у залізнім гимні, У сріблі ніжних слів, у вірі в вашу міць”* [Теліга: 20], *“Я вчора знов ходив до “Бельведеру”, І знову чув окрилені слова”* [Дараган: 87], *“Ось я вдихнула чудодійний розчин Ясного сміху, променястих слів”*[Теліга: 40], *“Натхненне слово, щире і відвічне, Бажання гідності та щастя всім”*[Дараган: 87], *“Там, над простором древнього майдана слова урочисті універсала дзвенять і розчакловують Богдана”*[Клен: 156].

„Спасибі, любий побратиме, За китицю цілющих слів !”[Маланюк: 37], *“Але кожне із слів яскравих Обірвалось на душу мляву, Ніби весла на став”*[Теліга: 12], *“І не знайду оте чарівне слово, що перетворює у пристрасть гнів”*[Клен: 68].

У метафоричному осмисленні О. Теліги, Ю. Липи, Олега Ольжича *слово* невіддільне від правди, мудрості. Заставляє вчитися, думати, аналізувати. Натхненне слово “пражан” стало оберегом української нації не тільки в діаспорі, але

й в Україні: ” *“Хай біле пір’я гордо грає, Хай на киреї – злото слав, - Він не мечем тепер керує, Лишень спокоєм мудрих слів* [Маланюк:91].

Слово у поезії Є Маланюка, О.Теліги, Олега Ольжича співвідноситься із поняттям зброї. Поети – учасники визвольної боротьби наділяли його силою духу, міццю, рішучістю. Звідси й відповідні означення: *“Гойдайте ж кличний дзвін! Крешіть вогонь із кремнів! Ми ж радістю життя вас напоївши вцурть, - Без металевих слів і без зітхань даремних По ваших же слідах підемо хоч на смерть”*[Теліга: 20], *“- Готові на чин? – Коменданте, наказ! І реуться слова невблаганні”*[Ольжич: 96], *“Голос твоїй затремтів, мов птиця, Під потоком палаючих слів, Про козацькі степи й станиці І про все, що лише присниться Не на рідній землі”*[Теліга: 12], *“Коли ж то спалахнуть пожаром мої розжевлені слова?”*[Маланюк: 68], *“Катуй їх пиху, отче, словом безпощадним”*[Липа:86], *“Хоч людей довкола так багато, Та ніхто з них кроку не зупинить, якщо кинути в рухливий натовп Найгостріше слово - Україна”*[Теліга: 11], *“Вже він, володар, що край відмолить, словом потужним і владним натовп чарує”*[Клен: 241], *“Коротке слово, дике і туге, Звіринні крижі, троє кутні груди”*[Ольжич:108].

Розглянуті епітетні конструкції засвідчують, що в аналізованих поетичних текстах переважають художні означення, які виявляють позитивні емотивно-оцінні конотації, властиві досліджуваному концепту.

Проте в його смисловій структурі наявний і пласт протилежної, негативної, конотативної семантики. Адже відомо, що слово може бути лихим, поганим, облудним. О.Потапенко вказує на те, що слов’яни свято вірили у магічну силу Слова, яке було здатне творити не тільки добро, але й зло, межа між якими подекуди буває відносною [Словник: 204].

У поезії “пражан” епітети з негативним емотивно-оцінним забарвленням, сполучаючись із лексемою слово, характеризують психологічний стан мовця, його незадоволення, виражають образливе, зневажливе ставлення до певних подій, явищ, інколи сповнене гіркої іронії. Відповідні епітетні конструкції притаманні насамперед поезії Є. Маланюка. Його синівська любов до України була надзвичайно сильною, тому поет особливо гостро сприймав поразку визвольних змагань

українців і не міг простити їм лідерам фатальні помилки, які призвели до цього: *“Занадто було тих блюзнірчих слів, Занадто – безвідповідальних речень, І от прийшла розплата на землі, І зігнуті – не випростувать плечі”*[Маланюк: 502], *“Лежиши, розпусто, на розпутьті, Не знати – мертва чи жива. Де ж ті байки про пута куті Та інші жалісні слова?”*[Маланюк: 226]. Внутрішній стан, душевні переживання спонукували поета почуттєво реагувати на власну словесну творчість: *“Безкровна Муза – нежива, А я несу їй в бідній жертві Мої скалічені слова – І окривавлені, і мертві”* [Маланюк: 65], *“Я знаю, що потрібно інших слів, Не грішних цих, що стерті, як монета, Не мертвих цих, що в життєвому злі Свій трункий яд ховають для поета”* [Маланюк: 256], *“Все забув: мої смутки і скрути, Мої грішні бездушні слова”* [Маланюк: 113], *“Що ж Тобі – прокляття чи осанна, Мертві звуки, неживі слова”*[Маланюк: 373].

У творчості Є.Маланюка позитивно та негативно забарвлені художні означення характеризують й інші абстрактні іменники через посередництво назви *слово*, яка у таких сполуках виражає загальне поняття вербальної одиниці стосовно будь-якої конкретної лексеми: *“Чи сниться бій? І, може, ніж, Хоч уві сні Тобі хрестом став, Хоч уві сні тепер бриниши Лунким солодким словом: помста?”*[Маланюк: 121], *“І що все те, що бачу, - називають Безсилим і порожнім словом “смерть”*”[Маланюк: 273], *“Кармен, Кармен – безодне чорна, О, не принижуй і не ваб! Сама ж отруйна і моторна, Ти знаси тьмяне слово: раб”*[Маланюк: 182], *“Й п’яніли чорним словом “зрада”, Либонь міцніше від вина”*[Маланюк: 310].

Отже, одним із засобів формування смислового поля концепту „слово” у поетичному словнику Є. Маланюка, О. Теліги, Олега Ольжича, Ю. Дарагана та ін. виступають епітети, які виявляють не тільки характерні риси відповідних художньо освоєних реалій, але й виражають певну емотивно-оцінну семантику, відтворюють особливості, специфіку сприймання творчого осмислення світу українськими поетами, які тривалий час змушені були жити і творити в еміграції.

ЛІТЕРАТУРА

- Бибик: Бибик С.П., Єрмоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови. – Київ: Довіра, 1998. – 431 с.
- Дараган: Дараган Ю.Ю. Срібні сурми. Поезії. – Кіровоград, 2003. – 96 с.
- Єрмоленко: Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – Київ: Либідь, 2001. – 224 с.
- Клен: Клен Ю. Вибране. – Київ: Дніпро, 1991. – 462 с.
- Кононенко: Кононенко В. Смысловая структура концепту/ Семантика мови і тексту: Матеріали X Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. – 594 с.
- Кубрякова: Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей ред. Е.С. Кубряковой – Москва: Издательство МГУ, 1996. – 245 с.
- Куценко: Куценко Л.В. Dominus Маланюк: тло і постать. – Київ: ВЦ “Просвіта”, 2002. – 366 с.
- Липа: Липа Ю. Вірую. Вибрані вірші. – Львів: Каменяр, 2001. – 102 с.
- Гром’як: Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т. Гром’яка, Ю.І. Коваліва та ін. – Київ: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
- Лятуринська: Лятуринська О. Зібрані твори. – Торонто: Видання Організації Українок Канади, 1983.- 812 с.
- Маланюк: Маланюк Є. Поезії. – Львів: УПІ ім. І.Федорова, 1992. – 686 с.
- Новий Заповіт: Новий Заповіт. – Гедеонові браття, 1988. – 344 с.
- Ольжич: Ольжич О. Незнаному Воякові. – Київ: Фундація ім. О. Ольжича. – 432 с.
- Словник: Словник символів культури. – Київ: Міленіум, 2002. – 260 с.
- Степанов: Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – Москва: Академический проект, 1999.
- Теліга: Теліга О. Збірник. – Київ – Париж: Видавництво ім. О.Теліги, 1992. – 474 с.

Nadia Shymkiv. The meaning of epithets in the forming of concept the word of the poetry of members of “Prague school”. The article is dedicated to coverage of the meaning of epithets in realisation of concept the word in poetic texts “Prague school”.

The epithets that belong to different lexical and semantic groups and expose positive and negative estimation are analyzed here.

Key words: *epithet, concept, notion, conceptually analysis.*